

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Коваль Юлії Юріївни

«Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)», представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Науковий керівник – д. і. н., проф. О. Є. Тверитникова

217 сторінок комп'ютерного набору

Актуальність теми.

Наукова біографістика вже давно стала важливим напрямом історичних досліджень, відкриваючи нові шляхи для вивчення історичних процесів. Дослідження життєвого шляху та наукової діяльності видатних науковців є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє з'ясувати їх особистий внесок у розвиток науки і культури, передати наступним поколінням історичну пам'ять про співвітчизників, їхній суспільно значимий та особистісний життєвий досвід.

Останнім часом з'явилося чимало історико-біографічних досліджень, присвячених висвітленню наукових біографій цілої плеяди учених, життя і наукова творчість яких тією чи іншою мірою були пов'язані з астрономічною обсерваторією Харківського університету. В цілому це є характерною рисою сучасної історіографії, оскільки сьогодні особливої уваги приділяється вивченню процесів становлення та розвитку окремих галузей астрономії у ХХ ст., інституалізація яких наблизила початок ери освоєння космічного простору в історії людської цивілізації.

У цьому контексті дисертаційна робота Ю. Ю. Коваль, у якій розкривається науковий доробок талановитого ученого-астрофізика, багаторічного директора Харківської астрономічної обсерваторії, академіка АН УРСР Миколи Павловича Барабашова (1894–1971), – має особливу актуальність. Незважаючи на уявну широку доступність результатів його науково-дослідної, освітньої та громадської діяльності, наукова біографія ученого залишається недостатньо дослідженою у багатьох аспектах. Також відсутня і узагальнююча праця, яка б об'єднала відомості про життєпис та багатогранну діяльність академіка М. П. Барабашова, що, на думку дисертантки, не відповідає масштабності постаті цього видатного ученого і його внеску у розвиток планетних досліджень в Україні.

Історія розвитку астрономії у Харківському університеті нараховує вже понад

200 років, з яких упродовж майже століття на університетській обсерваторії виконуються планетні дослідження. Проте сталого розвитку напрям планетології отримав лише завдяки енергійній діяльності академіка М. П. Барабашова, який запровадив оригінальні методики та дослідницькі прийоми, у подальшому розвинені та удосконалені його учнями та послідовниками. Це спричинило виникнення у Харкові наукової школи планетології, результати діяльності якої стали загальноновизнаними.

Напрямок дисертації Ю. Ю. Коваль узгоджується з виконанням науково-дослідних робіт на кафедрі українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», зокрема науково-дослідної роботи «Розвиток науки, освіти та культури Слобідської України другої половини XIX ст. – початку XXI ст.» (ДР № 0122U201252), у межах якої виконано дисертаційне дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертаційній роботі, є високим і базується на представницькій історіографічній та джерельній базі, застосуванні сучасних методів дослідження, зіставленні отриманих дисертанткою результатів з результатами попередників та їх критичному аналізі. Основні наукові положення та висновки, наведені в дисертаційній роботі Ю. Ю. Коваль, достатньою мірою обґрунтовані як з наукової, так і з теоретичної точки зору.

Структура дисертаційного дослідження є логічною, відповідає встановленим меті та завданням дослідження. Окреслені завдання і наукова новизна отриманих результатів сформульовані цілком грамотно і переконливо. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний підходи, спосіб викладення повністю відповідають паспорту зазначеної спеціальності. На окрему увагу заслуговують додатки, які значно посилюють інформаційний потенціал дисертаційного дослідження.

Достовірність результатів дослідження.

Наукові положення, висновки й рекомендації, сформульовані в дисертації

мають достатньо високий рівень теоретико-методологічного обґрунтування, про що свідчить використання широкої джерельної бази та значного масиву аналітичних даних. Вірогідність викладених у роботі тверджень забезпечена апробаційними матеріалами наукових конференцій та цілком достатньою кількістю публікації, у яких відображено результати наукового дослідження. Дисертанткою використано широкий спектр методів дослідження, що свідчить про високий рівень наукової підготовки роботи, в основу якої покладено принципи історизму, всебічності, достовірності, наукової об'єктивності та системності.

Основні положення дисертаційної роботи, сформульовані її авторкою особисто, характеризуються науковою новизною, висновки сформульовані чітко і зрозуміло. Ознайомлення зі змістом дисертації дозволяє дійти висновку, що поставлені дисертанткою завдання виконано, мету дослідження досягнуто.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у постановці та комплексному дослідженні актуальної проблеми, яка раніше не була всебічно і об'єктивно висвітлена в українській історичній науці, – вивченню науково-організаційної, педагогічної та громадської діяльності академіка АН УРСР М. П. Барабашова, реконструйованої на підставі вивчення широкого кола джерел.

Дисертанткою на основі узагальнення маловідомих та невідомих фактів, залучення до наукового обігу нових архівних матеріалів доповнено «офіційну» наукову біографію ученого, зокрема розкрито його здобутки як відомого дослідника фізики планет, одного з організаторів і лідерів планетних досліджень в Україні та СРСР. З цією метою авторкою було проаналізовано науково-організаційну діяльність академіка М. П. Барабашова, доведено факти щодо запровадження та реалізації ним різних астрономічних проєктів, зокрема – з'ясовано роль та встановлено внесок ученого у створенні та діяльності Комісії з фізики планет Астрономічної ради АН СРСР у 1950-х – 1960-х рр., представлено переконливі факти, що академік М. П. Барабашов здійснював координацію планетних досліджень в астрономічних установах СРСР.

У дисертації також розкрито особливості впровадження М. П. Барабашовим методів фотографічної фотометрії для дослідження фізичних умов на Місяці та

планетах Сонячної системи у Харківській астрономічній обсерваторії. Авторка роботи проаналізувала напрями досліджень ученого за планетною тематикою, окресливши його внесок у світові дослідження Сонячної системи та створення загальної теорії планетних явищ.

Значимість отриманих результатів для науки і практичного використання.

Одержані дисертанткою результати можуть використовуватися при дослідженні історії української астрономічної науки, зокрема напряму планетології, а також будуть корисними при підготовці узагальнюючих праць з історії розвитку науки і техніки, університетської освіти, астрофізичних досліджень, краєзнавчих студій, історіографічних, біобібліографічних, енциклопедичних видань та спеціальних довідкових видань.

Результати роботи можуть бути використані для організації навчальних і методичних процесів у закладах вищої освіти, зокрема для підготовки курсів лекцій з історії України, історії науки і техніки, історії астрономії, планетології, краєзнавства, історії Харківського університету тощо.

Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях.

Основний зміст і результати дисертації оприлюднено Ю. Ю. Коваль на загальноукраїнських та міжнародних наукових конференціях, а також відображено у 16 наукових публікаціях, з яких три статті вийшли друком у наукових фахових виданнях України; дві – у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних; 11 тез доповідей – у збірниках матеріалів наукових конференцій. Участь дисертантки у роботах, що опубліковані у співавторстві, окремо зазначена у дисертації.

Опубліковані матеріали повністю відображають зміст дисертації та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44.

Оцінка змісту дисертаційної роботи.

Структура та обсяг дисертаційної роботи Ю. Ю. Коваль підпорядковані меті та спрямовані на вирішення конкретних дослідницьких завдань; загальний обсяг становить 217 сторінок, з них 154 сторінки основного тексту. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (553 позиції), який включає вітчизняні та зарубіжні публікації, та тринадцяти додатків. Анотація відображає основний зміст дисертації та достатньо повно розкриває наукові результати та практичну цінність роботи.

У вступі обґрунтовано актуальність роботи, сформульовані мета, завдання, предмет і об'єкт дослідження. Визначено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне і практичне значення. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний підходи, спосіб викладення матеріалу – повністю відповідають паспорту зазначеної спеціальності.

Перший розділ «Стан наукового опрацювання проблеми, джерельна база та методологія дослідження» присвячений аналізу теоретико-методологічних основ дослідження. Дисертанткою проведено ретельний аналіз рівня вивченості проблеми і зроблено виважені висновки. Окрему увагу авторкою роботи приділено працям, які безпосередньо стосуються різних аспектів життя та діяльності М. П. Барабашова. До характеристики джерельної бази дослідження дисертантка підійшла достатньо кваліфіковано. Її складають матеріали з фондів шести архівів; писемні пам'ятки трьох музейних та бібліотечних фондів; публікації М. П. Барабашова; довідково-енциклопедичні видання; періодичні видання; мемуарні публікації. Таким чином, дисертантка провела значну евристичну роботу, опрацювавши матеріали, Центрального державного архіву вищих органів влади України, Державного архіву Харківської області, Державного архіву м. Києва, Архіву Президії Національної академії наук України, Архіву Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; Архівного відділу Харківської міської ради; Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, Музею астрономії імені М. П. Барабашова Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Також необхідно відзначити методологічну базу дисертаційного дослідження, що представляє сукупність принципів та методів пізнання, спрямованих на об'єктивне і всебічне висвітлення явищ, фактів, подій. Вони ґрунтуються на загальнонаукових принципах історизму, всебічності, достовірності, наукової об'єктивності та системності, що застосовуються через загальнонаукові та спеціально історичні методи дослідження.

У другому розділі «Життєвий шлях М. П. Барабашова» представлено результати дослідження історії роду Барабашевих (Барабашових). Зокрема, дисертанткою зроблено вдалу спробу щодо розкриття особистості ученого через персональні історії й долі рідних йому людей.

У виконаному дисертаційному дослідженні простежено етапи службово-кваліфікаційного просування М. П. Барабашова, який обіймав різні адміністративні посади (у радянському періоді його життя). Авторкою роботи простежено його участь у роботі міжнародних та вітчизняних астрономічних наукових структур. Окрему розвідку здійснено з метою висвітлення меморіальних заходів, проведених на увічнення пам'яті ученого, зокрема детально вивчено характеристики астрономічних об'єктів, названих його ім'ям за рішенням Міжнародного астрономічного союзу.

Привертає увагу намагання дисертантки висвітлити недостатньо вивчені аспекти діяльності М. П. Барабашова з популяризації астрономічних знань, реалізовані у третьому розділі дисертації «Науково-організаційна, педагогічна та громадська діяльність М. П. Барабашова». Серед її основних напрямів було запровадження ученим циклів публічних популярних лекцій; надання інтерв'ю на астрономічну тематику; систематична участь у радіо- та телепередачах; організація зворотного зв'язку з аматорами астрономії шляхом публікацій у засобах масової інформації відповідей М. П. Барабашова на їх повідомлення та через безпосереднє особисте листування; створення планетарію у Харкові; участь астронома у підготовці сценаріїв науково-популярних фільмів тощо.

Авторкою докладно вивчено й віхи науково-організаційної діяльності М. П. Барабашова, присвяченої втіленню масштабних астрономічних проєктів (реалізованих та нереалізованих), які він активно просував. Наприклад, щодо

розміщення астрономічних інструментів на даху будівлі ХДУ імені О. М. Горького. У дисертації проаналізовано віхи педагогічної діяльності ученого, спрямованої на покращення якості астрономічної освіти, зокрема шляхом удосконалення фахових навичок студентів університету через обов'язкову участь у спостережній роботі в обсерваторії.

У четвертому розділі дисертації «Науково-дослідна діяльність М. П. Барабашова» дисертанткою узагальнено окремі питання щодо передумов формування наукового світогляду ученого, реалізовані через аналіз його діяльності у початковому періоді, коли відбувалося накопичення спостережних даних за планетною тематикою.

В розділі обґрунтовано, що академік М. П. Барабашов є фундатором наукової школи планетології, яка виникла та розвивалася у Харківському університеті у 1930-ті – 1950-ті рр. Показано, що на процеси формування наукового колективу вплинули особливості впровадження М. П. Барабашовим оригінальних методів фотографічної фотометрії, які застосовувалися ним для дослідження фізичних умов на Місяці та планетах Сонячної системи. Дисертанткою акцентовано, що у Харківській астрономічній обсерваторії академіком М. П. Барабашовим було розв'язано низку організаційних, інструментальних та методичних проблем, які мали фундаментальне та прикладне значення для розвитку планетології як в Україні, так і СРСР. Це дозволило Харківській астрономічній обсерваторії активно долучитися до участі у радянській космічній програмі у 1960-ті рр., яка відбувалася під безпосереднім керівництвом М. П. Барабашова.

Висновки дисертаційного дослідження цілком логічно і чітко завершують змістовність розділів; відповідають меті, поставленим авторкою роботи завданням та відображують основний зміст її наукових пошуків. Текст дисертації подано науковим стилем.

Академічна доброчесність.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій Ю. Ю. Коваль, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, порушення норм академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації

тексту у роботі відсутні. Можна відзначити, що у тексті містяться оригінальні авторські ідеї, використання ідей інших науковців без посилання на їх роботи також не виявлено.

Усі результати, які винесено дисертанткою на захист, отримані самостійно і містяться в її опублікованих роботах. У статтях, опублікованих у співавторстві, використані тільки ті ідеї та положення, які є результатом особистих наукових пошуків авторки дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Ю. Ю. Коваль, **по дисертаційній роботі можна зробити наступні зауваження та побажання:**

1. Бажано було б в історіографії дослідження надати більше закордонних публікацій щодо історії розвитку астрофізики та, зокрема, напряму планетології в цілому.

2. Варто було б ширше провести паралелі щодо аналізу публікацій М. П. Барабашова з іноземними астрономічними виданнями відповідної тематики.

3. Бажано було б більш розвинуто аргументувати, як відбувалася взаємодія з іншими астрономічними науковими школами, навести приклади їхньої конкуренції та співпраці.

4. Вбачається за доцільне виділити як окреме завдання досвід міжнародного співробітництва М. П. Барабашова у галузі планетних досліджень, узагальнивши ці напрацювання у висновках дисертаційного дослідження.

5. У тексті дисертації трапляються стилістичні та редакційні неточності.

Разом із тим, висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не знижують наукової новизни, практичної значущості та позитивного враження від виконаного дослідження та не впливають на загальну високу оцінку дисертаційної роботи.

Загальний висновок.

Дисертаційна робота Ю. Ю. Коваль «Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка містить чіткі науково-

обґрунтовані результати, має наукову новизну, за своїм змістом відповідає спеціальності 032 «Історія та археологія». Ґрунтовність використаних дисертанткою різних видів джерел, аналіз наукової літератури за темою дослідження, повнота розкриття теми дають підстави вважати, що завдання, які ставила перед собою Ю. Ю. Коваль, успішно виконані та втілені в обґрунтованих висновках.

Отже, дисертаційна робота Юлії Юріївни Коваль «Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)» відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент

Кандидат історичних наук, професор
кафедри історіографії, джерелознавства та
археології, директор Центру українських студій
та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна

Сергій КУДЕЛКО

02.05.2025 р.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу
кадрів

